ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ

—

Յուլիսի 27

Սրանից 6 տարի առաջ մի քանի աղաների շնորհիւ ս. Փրկիչ և ս. Ստեփաննոս եկեղեցիների երեցփոխան ընտրվեցաւ պ. Յովհաննէս Վանցեանը, և նրա հաշուատեսներ նշանակվեցան պ. պ. Յովհաննէս աղա Յակոբջանեանը, Յովակիմ Գեղամեանցը և Սարգիս Յարոյեանցը։ Այսպիսի ընտրութիւնը շատ կասկածաւոր էր ժողովրդեանը, քանի որ պ. Վանցեանը յայտնի էր իր վարք ու բարքովը, վատնել էր հօր թողած անհագին կարողութիւնը, և հաշուատեսների վրայ յոյս չունէր, քանի որ մէկը աղա էր, իսկ միւս երկուսը ազգային գործերում միջամտում էին միայն իրանց անձնական շահերի ծառայութեան համար։

Եւ, յիրաւի, ժողովրդի կարծիքը ամենայն ճշգրտութեամբ կատարվեցաւ, որովհետև պ. Վանցեանը երբ այդ պաշտօնին հասաւ, ըստ հին սովորութեան ընկաւ գեղխութեան և շռայլութեան մէջ։ Այս ժամանակը պ. հաշուատես Յակոբջանեանը ի պատիւ աղաների չէզոքութիւն էր պահում, իսկ միւսները, այսինքն՝ Գեղամեանցը և Յարոյեանցը հանգիստ խղճով լռութիւն էին պահում։ Արդէն երկու տարին անցել էր, երբ պ. Վանցեանը իր բարեկամներին և ազգականներին հաշիւ էր ներկայացրել և նրանց գովութեանց և փառաբանութեանց արժանացել էր. ուստի այդ ուրախութիւնից յետոյ աւելի ջերմեռանդութեամբ շարունակեց իր գործունէութիւնը։ Չը նայելով որ հոգևոր իշխանութիւնը քանիցս անգամ հաշիւ էր պահանջում, չը նայելով որ ժողովուրդը թէ լրագիրների միջոցով և թէ առանձնապէս բողոքում էր նրա դէմ, բայց նա լսել անգամ չէր ուզում. միայն այսքան էր ասում թէ՝ ամեն բան պատրաստ է և հաշիւս մաքուր։—Վերջապէս ժողովրդի համբերութիւնը հատաւ։ Ամսոյս 23-ին մի քանի երիտասարդներ հարիւր և մի ստորագրութեամբ մի խնդիր ներկայացրին նորին գեր. արքեպս. Սագինեանցին այն բովանդակութեամբ, որ նա անմիջապէս կնքել տայ նրա հաշուական մատեանները, որովհետև պ. Վանցեանի վարքուբարքը և շռայլ ծախսերը տալիս էին նրանց կասկածել, որ նա չէր կարող հաւատարմութեամբ և ամբողջապէս ծառայել ազգին, մատնացոյց անելով և այն, որ նա անկարող է երեցփոխան լինել, քանի որ համաձայն օրինաց չունի սեփական անշարժ կալուած։

Նորին գերապատուութիւնը խիստ և եթ կանչել տուեց պ. Վանցեանին և յայտնեց նրան խնդրի բովանդակութիւնը։ Յիշեալ պարոնը այս բանս լսելով՝ այնպիսի շփոթի մէջ ընկաւ, որ նրա պատասխանները բաւական ժամու չափ անհասկանալի եղան։ Ի վերջոյ նա ուշքի եկաւ, սկսեց աղաչել և պաղատել եպիսկոպոսին ասելով. «Հայր, եթէ կամիս, կարող ես գլխս փրկել»։ Տեսաւ որ ազատութիւն չը կայ, 2 ժամ միջոց խնդրեց մատեանները ներկայացնելու համար, և 4 ժամից վերջը բարեկարգիչ տէր Թադէոս քահանայի հետ ներկայացրեց 1879, 1880 և 1881 թ. մատեանները, որոնք տեսողներն յետոյ ասում որ երբեքն էլ անգիր են, ինչպէս որ մաքուր ստացել էր, այնպէս էլ վերադարձրեց։ Նա այնպէս էր մտածել, որ որանից աւելի պարզ հաշիւ չի լինի։

Նորին գեր. հրամայեց կնքել նրա սնտուկը, արկղը և մոմերի պահարանը, հրաժարեցնել նրան պաշտօնից մինչև հաշուատեսութեան օրը և ժամանակաւոր նրա տեղը նշանակել հոգևոր իշխանութեան կողմից տէր Եղիա Համբարձումեանցին, և ժողովրդի կողմից պ. Գէորգ Պատուղեանցին. իսկ արձանագրութիւնը հանդերձ մատեաններով և խնդրով ուղարկել ի Կոնսիստորիա ի շուտափոյթ տնօրէնութիւն։ Այս հանդէսը տևեց 9 ժամ։

Քաղաքի մէջ լուր կայ, իբր թէ մի քանի աղաներ ուզում են օգնել պ. Վանցեանին, բայց իմ կարծիքով նրանց կողմից մեծ սխալմունք կը լինի այդպիսի քայլ անելը, նա մանաւանդ որ վատ հետևանքներ կարող է ունենալ պ. Վանցեանի համար։ Իսկ ինչ կը վերաբերի այդպիսի պարոններին, որ նրանք պ. Վանցեանին յանկարծակի բերաններին կնքում են զանազան անվայել ածականներով, դրանք հատուցումը ժամանակին կը ստանան։

***

—

ՆԱՄԱԿ Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ

—

Յուլիսի 2-ին

Անասելի տարածութիւն է ստացել հակահրէական շարժումը. Թափառական հրէաները հազարներով թողնում են Ռուսաստանը, որի համար շատ ուրախ է «Новое Время» լրագիրը, յայտնելով այն միտքը, թէ շատ լաւ կը լինի որ բոլորն էլ գաղթեն, որովհետև նրանք եկւորներ են և բուն ռուս տարրից ստանում, յափշտակում են նրա ապրուստի միջոցները։ Գիւղերում տարածվում էին կեղծ մանիֆեստներ և շրջաբերականներ, որոնք հրաւիրում էին ծեծել հրէաներին։ Ձեզ յայտնի է արդէն որ հակահրէական շարժման խռովական պատճառները քննելու համար ուղարկվեցաւ հարաւային Ռուսաստանը կոմս Կուտայսով։

Ռուս գիւղական ժողովուրդը միացնում է իր գաղափարի մէջ, որպէս ազգի թշնամիներին՝ հրէայ տարրը և երիտասարդ ուսանողութիւնը։ Պատահում է որ թէ գաւառներում և թէ մայրաքաղաքում ռուս ռամիկները մօտենում են և հարցնում են ուսանողներին. «ты студентъ или христіанинъ» (դու ուսանող ես թէ քրիստոնեայ)։ Ի հարկէ ուսանողը պատասխանում է թէ քրիստոնեայ է։

Չէրնոգորիայի արտակարգ դեսպանի Ս. Պետերբուրգում եղած ժամանակ ես նրան տեսայ կենդանաբանական այգիում։ Բօժադիր Պետրովիչի հետ կար մի ռուս օֆիցէր և հետևում էին նրան վեց չէրնոգորցիներ իրանց ազգային զգեստներով հագնված։ Առհասարակ նրանք շատ գեղեցկատեսիլ և առողջակազմ մարդիկ են։ Մեծ ուշադրութեամբ նրանք նայում էին կենդանիների վրայ։

Պատմեմ մի անցք, որ պատահել է նորերումս մեր Ս. Պետերբուրգի հայոց եկեղեցում։ Մեր հարուստները կարծում են, որ միլիոններ ունենալով, նրանք ամեն բանի մէջ իրաւունք ունեն խառնվել և ուրիշներին հրամայել։ Մէկ կիրակի օր, պատարագի ժամանակ, մի հայ ուսանող կանգնած է լինում եկեղեցում առանց չոքելու, երբ ամենքը չոքել են։ Պ. Սանասարեանը խիստ մարդ է ուղարկում պարոնի մօտ և ասել է տալիս նրան որ կամ չոքի, ուրիշների պէս, կամ եթէ չէ կարող չոքել, թող եկեղեցու [illegible] դրան մօտ կանգնի, որպէս զի ժողովուրդը չը տեսնի որ նա չէ չոքում և նրանից օրինակ չառնի։

Ես ճշմարիտ չը գիտեմ, ինչ իրաւունքով պ. Սանասարեանը խառնվում է այնպիսի գործում որ իրան չէ վերաբերում։ Եւ միթէ մեր եկեղեցին ամեն մարդու ազատութիւն չէ տալիս աղօթել այնպէս ինչպէս ինքն է կամենում։ Կարծեմ մեր եկեղեցին այդ կողմից ազատ է։ Կան մարդիկ, որոնք կարծում են որ իրանց ձեռք բերած հարստութիւնը նրանց իրաւունք է տալիս մինչև անգամ ուրիշների խղճի գործերի մէջ խառնվելու։ Միթէ աղօթել նշանակում է անպատճառ ծնկները քարին դիպցնել։

Ա.

—

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, 29 յուլիսի

Ձեր պատուական լրագրի 135 համարում կարդացի մի յօդուած մի քանի անձանց ստորագրութեամբ, որի մէջ գրած էր իբրև թէ ես ձեր թատրօնում փորձի ժամանակ, մի քանի պարոնների ներկայութեամբ ասել եմ պարոն Կարապետ Մալինեանցին, թէ նա և պարոն Տէր-Դաւթեանցն են ինձ ասել. «եթէ մեր դերասաններից մէկը համարձակվի մասնակցել օրիորդ Աստղիկի ներկայացմանը, նա էլ խմբումը չի լինի»։ Այդ խօսքերը բոլորովին սխալ են. ես այդ բանը առաջին անգամ լսել եմ օրիորդ Աստղիկից, երբ առաջարկում էր մասնակցել իր խաղին։ Ահա նրա խօսքերը. «Վարդուհի, իմ խաղին կը մասնակցես.» ես պատասխանում եմ՝ «ինչու չէ»։ Բայց նա աւելացնում է թէ «եթէ քեզ էլ արգիլեն, չը թողել տան մասնակցելու ինչպէս ուրիշներին»։ Ես ընկնում եմ մտատանջութեան մէջ, թէ այս ինչ բան է, դուցէ մի բան կայ, ասում եմ նորան, կիմանամ, եթէ ընկերներս կը մասնակցեն, ես էլ կը մասնակցեմ։ Յետոյ այդ մասին հարցնում եմ պարոն Տէր-Դաւթեանցին թատրօնում (և ոչ թէ Ալէքսանդրեան այգիում) որից քիչ հեռու կանգնած էր Մալինեանցը։ Տէր-Դաւթեանցը ինձ պատասխանում է. «օրիորդ Աստղիկը ինձ էլ այդպէս ասաց, բայց հաստատ չը գիտեմ, թէ որքան ուղիղ է այդ լուրը»։ Երբ պարոն Հովսեանցը այդ մասին ձեր թատրօնում ինձ հարցրեց, և նրա մօտ նստած էր պարտերում միայն պարոն Մալինեանցը, ես ասացի մի և նոյն բանը. բայց չը գիտեմ թէ պարոն Հովսեանցը ինչից սխալված և ինչու համար իմ ասած խօսքերը փոխեց...... Խմբագիր տէր. բարեհաճեցէք խնդրում եմ ի սէր ճշմարտութեան մի անկիւն շնորհել ձեր պատուական լրագրում իմ այս նամակին։

Օրիորդ Վարդուհի

—

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

«Մշակի» ներկայ համարից սկսում ենք արտատպել բանասիրականի բաժնում պ. դօկտոր Փէշտիմալճեանի յօդուածը, որ տպված էր «Մասիս» լրագրի մէջ և որ իր ուղղութեամբ համապատասխան է մեր լրագրում յայտնված մտքերին Հայաստանի տնտեսական հարցի վրայ։

—

Դուրս եկաւ «Արարատ» ամսագրի յուլիս ամսի տետրակը, նոյնպէս դուրս եկաւ «Փորձ Հայաստանի» հանդիսի յուլիս-օգոստոս ամիսների տետրակը։

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք պ. Էմինի նոր գիտնական աշխատանքը Մովսէս Խորենացու մասին հետևեալ վերնագրով «Моисей Хоренскій и Древній эпосъ армянскій.» Գիրքը տպված է Մոսկվայում ներկայ 1881 թւին։ Կարդալուց յետոյ այդ գիրքը, կաշխատենք մեր կարողութեան չափ ծանօթացնել նրա հետ մեր ընթերցողներին։

—

Լսում ենք որ Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեանց չը կարողանալով համոզել ոչ ոքին էջմիածնի ճեմարանի ուսուցչութեան պաշտօնն ընդունելու, վերադառնում է Թիֆլիս առանց իր հետ որ և է ուսուցիչ բերելու։

—

Թիֆլիսեցիներին յայտնի է որ մեր քաղաքային դումայի ձայնաւոր պ. Պօլտարացկու նախա-

---

անուղիղ է կարծել թէ Եւրոպայոյ իւրաքանչիւր մշակն, գործաւորն անհատապէս կարող պիտի լինի մի օր զարգանալ մտաւորապէս այնչափ որ կարենայ իւր ճիւղին ամեն կատարելագործութիւններն ձեռք բերել լոկ իւր սեպհական նախաձեռնութեամբն։

Վերացական և տեսական գիտութիւնք հարկ են այդ անհատներու շահերուն, բայց միշտ ինքզինքնին մասնագիտութեանց նուիրած անձերէ կը սպասեն նոյա կիրառութիւնները։ Կազմակերպել մի գործարանի մէջ մի մասնագէտ կը բաւէ ամբողջ մի գործաւորներու խումբ կառավարելու համար։ Երբ մի հողի բերքն մանաւոր պարագաներով կը նուազի և գործաւորն սնանկացնել կը սպառնայ, երբ մի գործուած կերպաս իւր արժողութիւնն կը սկսի կորուսանել լաւագոյն հիւսուած մի կերպասի մօտ, Եւրոպայի մասնագէտն է որ ցոյց կը տայ բերքն իւր նախկին առատութեանն վերածելու կերպն, և կերպասն ազնուագոյն և քիչ ծախքով ստանալու համար նոր մի հնարք կուսուցանէ գործաւորին, նորանոր մի գործիք կը նուիրէ իրեն։

Ֆրանսայի վերայ երբ զմայլմամբ և արդարանալի նախանձով կը խօսիմք, պէտք չէ մոռնանք որ նա ի շնորհս իւր 30 միլիոն աշխատաւորաց է որ կարողացել է այժմեան վիճակին արժանանալ։ Այդ աշխատաւորներն որք մի միայն պատրաստուած են ի գործ դնելու, ինչ որ կը գայ ցոյց տալ իրեն մասնագէտն շնորհիւ իւր բազմամեայ աշխատութեան, մտաւորական զարգացման մասին նուազուտ խիստ ետ մնացած են Գերմանիայի և նոյն իսկ Յունաստանի բանւոր ժողովրդեն։

Ուսման ծաւալումն ընդհանրացնելու հարցն տակաւին Ֆրանսայի մէջ մի նոր հարց է։ Մէկ ամիս հազիւ կայ որ Ֆրանսայի մէջ մեծ հեղինակութիւն ունեցող մի անձ, խելամուտ մասին կարծեաց արձագանքն եղաւ երբ հրատարակեց թէ ժողովրդեան բարօրութիւնն ապահովելու համար արուեստագործութիւնն առաջին տեղն պէտք է բռնէ նորա կրթութեան մէջ։ Այս ուղղութիւնն լաւ ըմբռնեց նաև Ռուսիոյ կառավարութիւնն, որ ժողովրդեան վիճակն լաւ ճանաչելով և իւր երկաթեան վերացական և դասական (ք լ ա ս ի ք) կրթութեան աղետաբեր հետևանքն տեսնելով, նորանոր միջոցներ ձեռք առաւ այս տարի, որպէս զի նախ ժողովրդեան արհեստական և հողագործական կրթութեան հոգ տանի, և նոյն ատեն, լոկ նախակրթական դպրոցներուն առ այժմ առանց չափէ դուրս կարևորութիւն տալու, սոքա արուեստագործութեան օժանդակն միայն որոշեց անել։ Շատ ատեն պէտք չէ տեսնելու համար թէ այս ուղղութեամբ որքան պիտի բարեփոխի ռուս ժողովրդեան կացութիւնն։

Եւրոպիոյ մէջ այս կերպ առօ ձեռք բերուած է միշտ ընդհանուր բարգաւաճումն։ Այն ժողովուրդներն որ դեռ մի շեղել են այս բնական ուղղութենէն, ստիպուել են դառնալ անդ վերստին։ Մի բանակ ունենալու համար եւրոպացին նախ նորա մի գոյութիւն տալու փոյթն կը տանի. և երբ փոխադրելի կերպով դաշն կամենա կերպել կը ուզէ, այն ատեն միայն ամեն մէկ զինուորի մտաւորական զարգացմանն կը զբաղի, որով ամենայն կատարելութեամբք օժտեալ մի բանակ կը լինի այն։

Բայց արդի մեր հայ «ուսեալներն» կը պահանջեն Հայաստանի վերանորոգութիւնն ստանալ ժամանակակից տնտեսական գիտութեան պատուէրներուն հետևելով։

Տնտեսական գիտութիւնն որ միադարեան մի գիտութիւն է Եւրոպայի մէջ, մասամբ փորձառութեան վրայ հիմնուած է, բայց գլխաւորապէս տեղական հանգամանքներէն ծնունդ առած է։ Նորա քարոզած վարդապետութիւններէն շատերն տակաւին անորոշ և վիճաբանելի են, վասն զի ամեն երկրի մէջ բարօրութիւն գոյացնելու միջոցներն այլօրէն կը մեկնուին։ Այսպէս ուրեմն սոքա ամեն երկրի, ամեն ժողովրդեան, ամեն ժամանակի մէջ չեն կարող միակերպ լինել և նոյնանման հանգամանաց մէջ իսկ չեն կարող ի գործ դրուիլ։ Հետևաբար, երբ մեր ազգին ընդհանուր յառաջադիմութեան առթիւ, Եւրոպիոյ տնտեսագիտաց կարծիքներն յառաջ կը բերեն, իբրև իւրեանց կարծեացն նպաստաւոր, կուրօրէն մի ընդօրինակութիւն արած կը լինին։ Այս անխորհուրդ նմանողութեան պատճառն է անոր որ շատ անգամ այլ և այլ գործառնութեանց համար գործող մարմիններն ընդունայն կը սպառեն իրեանց ոյժերն։

Տակաւին Հայաստան չունենալով այն կազմակերպութիւնը և այն նիւթական զարգացումն որով կը փառաւորուին եւրոպական երկիրներն, այժմեան յառաջացած Եւրոպիոյ տնտեսագիտաց ամեն քարոզածն չեն կարող այս ժամուս և այս նահապետական պայմաններու մէջ գործադրելի լինել հայ գիւղացիին մօտ։ Տասը դար յառաջ երբ Եւրոպիոյ ժողովուրդք մեր գաւառացւոց արդի նիւթական վիճակն ունէին տակաւին, «Տնտեսագիտութիւն» ասուածն գիտական ֆորմուլներ ստացած չէր դեռ։ Տեղային ընտիրողական պէտքերն, ցամաքային սահմանափակումն (պլուքիս) և ընդհանուր Եւրոպիոյ քաղաքական խռովութիւնքէն յառաջ եկած նոր կացութիւնն մարդիկ մասնաւորապէս ստիպեցին, չուրջ մի դար յառաջ, որ մարդիկ մասնաւորապէս ուսումնասիրեն թէ ո՞ւր են արտադրութեանց, սպառմանց, փոխանակութեանց և այլն լաւագոյն եղանակներն։ Այսպէս ուրեմն երբ տնտեսագէտք կարծիք կը յայտնեն Եւրոպիոյ արուեստից, մշակութեան և ուսմանց յառաջադիմութեանց վերաբերմամբ, պէտք չէ որ այս ժամուս իսկ մեր ազգին համար կատարելապէս յարմարելի կարծեն, նոքա՝ ոչ յանուն այդ հեղինակաց պատգամներ կորսուն։

Այժմ տեսնենք թէ ո՞ւր են գտնուին պահապանող հանգամանքներն, ինչ պայմաններու մէջ կը գտնուի նա այսօր, և որչափ թէ կէս առ կէս ժամանակակից բարգաւաճեալ եւրոպական գիտութեանն հետևելով կարելի է շուտով մեր նպատակին հասնիլ։

(Կը շարունակվի)

…ցանութեամբ կազմվեցաւ Նորերումս մի առանձին յանձնաժողով մի քանդութեան առաջն առնելու համար։ Բայց մինչև այսօր Թիֆլիսի չքաւոր ազգաբնակութիւնը չը վայելեց մասնաժողովի արդիւնքը և միայն յուլիս ամսում դարձեալ շարունակվում է փութը 10 կոպէկով ծախվել։

—

Յուլիսի 29-ին Քամոյեանց եկեղեցու ծխականները հաւաքվեցան Թիֆլիսի առաջնորդարանի մէջ պ. Շարուրովի գործի վրա խորհրդակցելու համար։ Մեր անցեալ համարում տպած տեղեկութիւնները այդ գործի մասին ճիշդ էին։ Յուլիսի 29-ից մի քանի օր առաջն էլ մի ժողով եղաւ առաջնորդարանում նոյն հարցի մասին և ներկայ գտնվածները, որոնց թւում և ինքն Մամբրէն որ Նախագահ էր, հրաժարվեցին պ. Շարուրովի առաջարկութիւնից որ նա 60 տարով է կապալով վեր առնում Քամոյեանց եկեղեցու մօտ շինված տունը, խոստանալով իւրաքանչիւր տարի 600 ռուբլ վճարել եկեղեցուն։ Քիչ էր մնում որ շնորհակալութիւններ էին յայտնում Շարուրովին և նրան եկեղեցու բարերար համարէին։ Իսկ յուլիսի 29-ին կայացած ժողովի մէջ ամենքը համոզվեցան, որ 12 տարի առաջ Շարուրովի կապված պայմանագիրը Մակար եպիսկոպոսի հետ, օրէնքի ոգուն հակառակ էր։ Շարուրով իր պայմանագրով պարտաւորեցնում էր հոգևոր իշխանութեանը յաւիտենական ժամանակների համար իր պարտականը, իր ստորագրեալը լինել։ Չէ կարելի չը զարմանալ, ինչ շարժառիթներ կարող էին դրդել Մակար եպիսկոպոսին և կոնսիստորիային կապել Շարուրովի հետ այդ տեսակ հակաօրինական պայմանագիր, եթէ ոչ նոյն իսկ Մակար եպիսկոպոսի և կոնսիստորականների անձնական շահասիրութիւնը։ Վերջապէս յուլիսի 29-ի ժողովը համոզվեց որ Շարուրովի կոնտրակտը այլ ևս պարտադիր չէ կարող եկեղեցու համար համարվել և ժողովրդի համար աւելի ձեռնտու է զատել եկեղեցական ինտերէսները Շարուրովի ինտերէսների հետ կապված լինելուց, ուրեմն կամ յետ գնել շինութիւնը, օրինաւոր գնահատութեամբ, կամ ծախել շինութեան տակը եղած հողը նոյն Շարուրովի վրա։ Մենք կարծում ենք որ առաջինը աւելի շահաւէտ է եկեղեցուն։ Այդ համոզմունքին հանելով ժողովը ընտրեց մի յանձնաժողով, որ պէտք է քննէ թէ որը այդ ճանապարհներից աւելի օգտաւէտ է եկեղեցուն և եթէ առնելու լինի եկեղեցին Շարուրովի շինութիւնը, յանձնաժողովը դրամական միջոցների աղբիւրը պէտք է ցոյց տայ նրան առնելու համար։ Յանձնաժողովի անդամներ ընտրվեցան՝ քաղաքագլուխ Ա. Մատինեանց, Ա. Յոլճաննեան, Ի. Պօրգանեան, Գ. Աբրամեան և Սարգսեան։

—

Տեղ տալով այս համարում օրիորդ Վարդուհու նամակին, մենք սրանով կամենում ենք վերջ տալ այդ թատրօնական մանր բանակռւին։ Պ. Մատինեանցի նամակը մենք ստացել ենք համարում տալ, իսկ օրիորդ Մէլիքեանցի նամակը նոյն հարցի մասին մենք չենք տպում, որովհետև նրա բերած ապացոյցները շատ թոյլ են։ Ի՞նչ կը նշանակեն այդ տեսակ երեխայական խօսքեր. «ես թէև ստորագրել եմ այդ նամակը, բայց պ. Հախուեանցն է ինձ ստիպել ստորագրելու»։ Ինչպէս կարելի է ստիպել ստորագրելու։ Իսկ պ. Հախուեանց մեզ յայտնեց որ օրիորդի մօտ նամակ տանողը նա չէր մինչև անգամ, ուրեմն ինչպէս կարող էր նա ստիպել օրիորդին ստորագրելու։ Ակներև երևում է որ այդ ամբողջ բանակռւի մէջ կայ մի զօրեղ գործիչ, որ մի քանիսներին ստիպում է այսպէս կամ այնպէս խօսել. այդ գործիչը հացի խնդիրն է։ Մենք այլ ևս ոչ մի նամակ չենք տպի այդ հարցի մասին. բաւական է։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„ГОЛОСЪ" ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

—

Կ. Պօլսից „Голосъ" լրագրին գրում են հետևեալը։

Այստեղի շոգերի պատճառով կատարեալ անգործունէութիւն է տիրում. դեսպանները թողել են Բոսֆորի ափերը։ Նրանք հեռանում են միայն այն ժամանակ, երբ հերթական նշանաւոր հարցեր չը կան, ուրեմն դրանից կարելի է եզրակացնել որ այժմ քաղաքական անտարբերութիւն է տիրում։

Պետութիւնների դեսպանների ուշադրութիւնը գրաւող յունական խնդիրը կատարելապէս կորցրեց իր նշանակութիւնը. զիջած երկիրները այնքան կանոնաւորապէս են յանձնվում, որ նրանց մասին խօսելն անգամ չարժէ։ Միակ դժուարութիւնը ծագեց նորերումս Թիւրքերի կողմից, որոնք խնդրեցին գործը մի փոքր յետաձգել, մինչև վերջանան ռամազանի տօները։

Չերնոգորիական խնդիրը նոյնպէս դժուարութիւններ չէ ծագեցնում, թէպէտ նա վերջնականապէս լուծվելուն մօտ է։ Լրագիրները դարձեալ սկսեցին խօսել ալբանական միութեան մասին, որ ընդդիմանում է ալբանական երկրի մի մասը Չերնոգորիային զիջանելու գործին։ Այդ հանգամանքը շատ ձեռնտու է Թիւրքերի համար, որոնք գիտեն, թէ մի աննշան երկրի պատճառով Չերնոգորիան պատերազմ չի սկսի և մեծ պետութիւններն էլ խիստ միջոցներ չեն գործադրի։

Ուրեմն ոչ յունական և ոչ չերնոգորիական խնդիրները չեն զբաղեցնում Կ. Պօլսի հասարակութեանը։ Այնու ամենայնիւ այդ հանգստութեանը չէ կարելի հաւատալ. Արևելեան կեանքը լիքն է այնպիսի տարրերով, որոնք կարող են յանկարծակի հրդեհ գցել։ Այդպիսի հրդեհ կարող է ծագել ներքին կամ արտաքին դժուարութիւնների պատճառով։ Առաջին հարցերից հերթականը Հայոց հարցն է։ Այստեղի Հայերը մեծ յոյս են դրել անգլիական նոր դեսպան Լորդ Դէօֆերինի վրա և, կարծեմ, դեսպանը ճշմարիտ հրաման է ստացել յօգուտ Հայերի գործել։ Բայց ի՞նչ է հարկաւոր Հայերին։ Նրանց առաջին ցանկութիւնն է՝ ազատվել քիւրդերի հարստահարութիւններից, երկրորդ՝ ունենալ քաղաքական և վարչական այնպիսի կազմակերպութիւն, որ նրանց ապագայ անկախութեան սկիզբը լինի։ Ի հարկէ Բ. Դուռը չէ կարող բաւականութիւն չը տալ Հայերի կրաւորական պահանջներին, որոնք խնդրում են իրանց գլխի և իրանց ընտանիքի ապահովութիւնը թափառական ցեղերի վայրենի յարձակմունքների դէմ։ Թիւրքաց կառավարութիւնը հրամայեց Կ. Պօլիս բերել երևելի շէյխ Օբեյդուլլահին, որ քիւրդերի մէջ սրբազան անձնաւորութիւն և ամբողջ ժողովրդի առաջնորդ է համարվում։ Նա արդէն հասաւ Կ. Պօլիս և կառավարութիւնից լաւ ընդունելութիւն չը գտաւ։ Բայց որովհետև Օբեյդուլլահ մահմետական է և Թիւրքերը պարտաւոր են նրան պաշտպանել, այդ պատճառով երևի կողմերին հաշտեցնելու համար կառավարութիւնը հրաւիրել է Հայերին ներկայացնել իրանց գանգատները, իրան իրաւունք պահելով դատելու, թէ նրանցից ո՞վ է արդար և ո՞վ է մեղաւոր։

Բայց Հայերի համար այդքան հեշտ չէ ստանալ իրանց ցանկացած քաղաքական վերանորոգութիւնները։ Թէպէտ կիսապաշտօնական „Վակիթ" լրագիրը մի քանի յօդուածներով քարոզեց բաւական ընդարձակ վերանորոգութիւններ տալ Հայաստանին ֆինանսական և վարչական կողմից, հրաւիրելով և օտար, եւրոպական տարրերին մասնակցել վերանորոգական այդ գործին, բայց միւս լրագիրները „Հակիկաթի" առաջնորդութեամբ, որ պաշտօնական լրագիր է համարվում, ընդդէմ են քրիստոնեաների իրաւունքների այդպէս ընդարձակելուն, որ ապացուցանում է Թիւրքաց կառավարութեան անվճռողականութիւնը։ Թիւրքաց կառավարութիւնը վերջնական վճիռ չէ ընդունել։ Իմ սեփական տեղեկութիւններս ապացուցանում են այդ իրողութիւնը։

Հայոց քաղաքական ձգտումների կենտրոնը Հայոց ազգային ժողովն է, որ Հայոց պատրիարքի նախագահութեան տակ է գումարվում և որին մասնակցում են մայրաքաղաքի և գաւառների պատգամաւորները։ Արդէն փոքր ինչ գոյութիւն ունեցող այդ ժողովը վերանորոգվեցաւ քանի տարի առաջ և Հայերի համար միշտ ներկայացրել է սահմանադրական կառավարութեան սերմեր։ Նա երկու կուսակցութիւնների է բաժանված, որոնցից մէկը մանուկ կուսակցութիւն է անուանվում և կազմված է ինտելիգենցիայից՝ պրոֆեսորներից, դոկտորներից և այլն, իսկ միւսի անդամները հարուստ կալուածատէրեր և աշխարհականներն են։ Պահպանողական կուսակցութիւնը երկար ժամանակ յաղթող էր և նախկին պատրիարքի անկումը հետևանք էր նրա ձգտումների՝ ընթացք տալ ազատամիտ ուղղութեանը։ Այժմեան պատրիարքի ընտրութիւնը այն ժամանակ յաղթութիւն էր համարվում և մեկնվում էր նրա լաւատար գործունէութեամբ իր ազգի համար և անդադար աշխատանքներով ուսումնարաններ, հիւանդանոցներ և այլ բարեգործական հիմնարկութիւններ հաստատելու համար։ Այնու ամենայնիւ ժամանակի հոսանքը ունեցաւ իր ազդեցութիւնը. ռուս-թիւրքական պատերազմից և Բերլինի կոնգրեսից Հայերին տուած յոյսերի ազդեցութեան տակ ազգային ժողովի կազմակերպութիւնը փոխվեցաւ և նորին սրբազնութիւնը ստիպված էր միանալ մանուկ կուսակցութեան հետ, որի հետ այժմ նա անբաժան կապված է։ Բայց որքան պատրիարքը գործում է ազգային ոգով, նոյնքան նա կորցնում է իր կրեդիտը Բ. Դրան առաջ։ Նորերումս ցանկանալով փորձել իր ոյժը և այն պաշտպանութիւնը, որ կարող էր ունենալ իր ազգայինների կողմից, Ներսէս պատրիարքը հրաժարական տուեց։ Ազգային ժողովի ազդեցութիւն ունեցող անդամները միաձայն խնդրեցին պատրիարքից մնալ իր պաշտօնի մէջ և պատրիարքը իր ոյժը փորձելուց յետոյ համաձայնեցաւ մնալ իր պաշտօնի մէջ։

Այժմ ամենքը մի բանի են սպասում։ Հայերը Ռուսաստանի վրա Անգլիայից եթէ ոչ աւելի, գոնէ պակաս յոյս չունեն։ Բազմաթիւ Հայ ազգաբնակութիւն ունենալով, մենք անտարբերութեամբ չենք կարող վերաբերվել նրանց թիւրքահպատակ եղբայրակիցների գործերին։ Այնու ամենայնիւ այն հետաքրքրութիւնը, որ մենք ցոյց ենք տալիս Հայաստանի քաղաքական կեանքի վերաբերութեամբ, այն առիթն չէ, որ մենք բացարձակ մասնակցենք այն հարցի լուծմանը, որ մեզ կենդանի կերպով զբաղեցնում է։ Այդ պատճառով ոչ թէ միայն անօգուտ, այլ և վտանգաւոր կը լինէր գրգռելու անիրագործելի յոյսեր և մեր Հայաբնակ գաւառների մէջ շարժում յարուցանել, որ կարող է մեզ մեր ցանկացածից աւելի հեռու տանել։ Կարծում ենք, որ մեր դերը պէտք է սահմանափակվի միջնորդութեամբ Թիւրքաց կառավարութեան և նրա հպատակ Հայ ազգաբնակութեան մէջ։

ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱ

—

Շատ հազիւ է պատահում որ մեր լրագիրներում երևային յօդուածներ Պորտուգալիայի մասին։ Այդ երկիրը կարծես մոռացված է քաղաքակրթութեան մէջ, բայց այս րոպէիս նրա մէջ կատարվում է մի հետաքրքիր շարժում, որ իր վրա ամբողջ քաղաքական աշխարհի ուշադրութիւնն է դարձնում։

Առհասարակ այն օրից երբ Ֆրանսիայում հաստատվեցաւ հանրապետութիւնը, նրան ազգակից, ռոմանական ցեղին պատկանող միւս ազգերի մէջ, Իտալիայի, Սպանիայի և Պորտուգալիայի մէջ երևան եկան հանրապետական սկզբունքը պաշտպանող անձնաւորութիւններ։ Սպանիան, ինչպէս յայտնի է, արդէն հրատարակվեցաւ հանրապետութիւն, բայց շուտով կրկին վերադարձաւ միապետական սկզբունքին։ Իտալիայում օրից օր աւելի ոյժ է ստանում և ամբողջ երկրում ընդարձակվում է հանրապետական կուսակցութիւնը։

Նոյն երևոյթը, աւելի էլ նշանաւոր կերպով, նշմարվում է այժմ և Պորտուգալիայում։ Պէտք է ասել, որ Պորտուգալիան շատ մեծ ազատութիւններ է վայելում։ Լրագրութիւնը կատարելապէս ազատ է այդ երկրի մէջ և կառավարութիւնը այն համոզմունքի է, որ քանի աւելի կը հալածվի այս կամ այն լրագիրը կամ գիրքը, նա աւելի էլ կը կարդացվի հասարակութիւնից, քանի աւելի կը ճնշվի միտքը, նա աւելի համակրողներ կունենայ։

Նորերումս պորտուգալացի մի ազգային բանաստեղծ Գոմէս Լէալ հրատարակեց մի պամֆլէտ, որի մէջ գեղեցիկ ոտանաւորներով նկարագրված էին երկրի ամենաբարձր անձնաւորութիւնները, նրանց ձգտումները, նրանց գործունէութիւնն ու արած զեղծումները։ Պամֆլէտը կարդացվեցաւ, բայց շուտով նրան մոռացան, երբ յանկարծ կառավարութիւնը արգելեց այդ գիրքը, կալանաւորեց ոչ թէ միայն գրուածքը, բայց և իրան հեղինակին։ Պամֆլէտը իսկոյն նորից նշանակութիւն ստացաւ, նրան կրկին սկսեցին կարդալ, գրքի նոր երեսուն հրատարակութիւններ լոյս տեսան, գիրքը տարածվեցաւ ամբողջ Պորտուգալիայում և նրան սկսեցին կարդալ այն մարդիկ, որոնք առաջ Լէալի հեղինակութեան վրա բոլորովին ուշադրութիւն չէին դարձնում և չէին էլ ճանաչում այդ բանաստեղծի գրուածները։ Պորտուգալիայի ամբողջ մամուլը վրդովմունքի մէջ ընկաւ և ոչ թէ միայն ազատամիտ և արմատական ուղղութեան լրագիրները բողոքում էին Լէալի գրքի արգելման և հեղինակին կալանաւորելու դէմ, բայց մինչև անգամ պահպանողական և կիսապաշտօնական լրագիրները պարսաւում էին կառավարութեանը, ասելով որ երբէք չը պէտք է ճնշել միտքը, արգված խօսքը, ինչքան էլ, իրանց տեսակէտից, հակակրական լինէր իր բովանդակութեամբ յիշված պամֆլէտը։ Ինչքան աւելի կը ճնշէք միտքը, ասում էին մինչև անգամ պահպանողական լրագիրները, այնքան նա աւելի նշանակութիւն կը ստանայ։ Կառավարութեան վարմունքը ամեն կողմից անհաւանութիւն ստացաւ և նա ստիպվեցաւ յետ առնել իր հրամանը, բանտարկված բանաստեղծին ազատել և պամֆլէտի տարածվելը կրկին թոյլ տալ։ Կառավարութիւնը, ուրեմն յետ քաշվեց ամբողջ ազգի հասարակական կարծիքի առջև։

Նշանաւոր է այն որ հանրապետական կուսակցութիւնը Պորտուգալիայում օրից օր աւելի ոյժ է ստանում։ Այդ կուսակցութեան առաջնորդներից մին Թէօֆիլօ Բրագա հրատարակեց նորերումս մի գիրք, որի մէջ խստութեամբ քննադատում է Պորտուգալիայի ներկայ թագաւորական ցեղը և նրան վերաբերում է այն բոլոր անյաջողութիւնները և դժբաղդութիւնները, որոնց կրում է երկիրը։ Հանրապետական կուսակցութիւնը թէև դեռ իր ներկայացուցիչներ գրեթէ չունի Լիսաբոնի պարլամենտում, բայց առաջիկայ ընտրութիւններին յոյս ունի բազմաթիւ ներկայացուցիչներ ունենալ պարլամենտի նստարանների վրա։

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ